

Mircea Anghelescu

PROFESORUL EMIL TURDEANU, AȘA CUM L-AM CUNOSCUȚ

L-am întâlnit prima dată pe profesorul Turdeanu la Paris, în 1991. Eram însă în corespondență de multă vreme, cred că din 1975, când i-am trimis cartea mea despre *Literatura română și Orientul*, nu mai știu cum și prin cine: este singura explicație posibilă pentru o dedicație scrisă pe un extras pe care mi l-a trimis în octombrie 1975: „Dlui Mircea Anghelescu, o contribuție la tema României între Orient și Occident, cu cele mai bune sentimente”. Am rămas însă în corespondență de atunci, corespondență cu subiect științific desigur: el îmi trimetea câte un extras sau volum pe care îl prezentam, cum puteam, în mici note bibliografice mai ales în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, cu complicitatea regretatului Alexandru Duțu (fiind vorba de volume sau studii cu caracter strict de specialitate, de literatură veche și de exilați cu vechime, care nu mai aveau activități politice foarte vizibile împotriva dictaturii din țară, cenzura permitea câteodată menționarea lor). Profesorul Turdeanu îmi mulțumea protocolar, de fiecare dată. Așa se face că după 1991, când ne-am întâlnit, a fost de parcă ne-am fi revăzut după o lungă întrerupere, cu dânsul și cu celălalt savant erudit din exil, cu care am avut privilegiul unor foarte bune raporturi: Al. Ciorănescu. Ne-am întâlnit la Paris, la un colocviu la Sorbona, după care a urmat invitația protocolară pentru cei pe care îi simpatiza – cum am aflat mai târziu – la „Procope”, restaurant celebru de două sau trei secole, în apropiere de *rue Saint André des Arts*, unde nu mi-a oferit doar o masă rafinată, dar mi-a și explicat-o cu o plăcere care o întrecea cred pe aceea de a mânca și de a mă vedea mâncând; am evocat momentul într-un volumaș de impresii apărut acum vreo doisprezece ani. Era un voluptuos într-o înfățișare de schimnic, chinuit de reumatisme și de o slăbiciune a picioarelor care îl făcea adesea să se oprească, sprijinit în baston, interzicându-și astfel una dintre plăcerile familiare, plimbarea pe jos, în parc dacă se putea, discutând și mai ales povestind; era mai ales un voluptuos al prieteniei și al discuției, al raporturilor umane în general, pe care l-aș apropia cât de cât de Grigore Simadiri, nedespărțitul prieten al lui Eudoxiu Bărbat, sau de alți eroi ai lui Sadoveanu din aceeași familie.

Cărțile îi prilejuiau însă voluptățile cele mai rafinate, și prezentarea câte unei piese din propria bibliotecă (dar nu piese de colecție, de bibliofilie scumpă, ci carte veche și rară) îi prilejuia adevărate reprezentări, când devenea nu doar liric, ci se ilumina de-a dreptul de bucuria de a împărtăși cu alții plăcerile spiritului. Am fost de două sau poate de trei ori să-l vizitez în micul său apartament din Fresnes, unde

LR, LXI, nr. 1, p. 5–43, București, 2012

menajera portugheză îi lăsa pregătită masa și ne împărțeam ca într-o abație de-a lui France din aceste bucurii, cărora nu le puneam capăt decât ora când se retrăgea ultimul autobuz spre Paris. Într-una din aceste vizite am fost împreună cu Mihai Vornicu, fostul meu coleg de la Institutul „G. Călinescu”, atunci bibliotecar cu vechime la Departamentul de manuscrise de la Bibliothèque Nationale, mai demn comesean decât mine și mai competent partener în probleme de bibliofilie. În 15 sept. 1992 ne-am întâlnit toți trei probabil într-un bar, la o cafea, pentru că am păstrat un carton, un *sous-bock* de colecție cu semnăturile noastre.

În vara anului 1991 eram director adjunct la Institutul „G. Călinescu” și pregăteam aniversarea de optzeci de ani a celor doi savanți; profesorul Turdeanu mi-a trimis o bibliografie a lucrărilor sale pentru numărul special din „Revista de istorie și teorie literară” care se pregătea. Foarte sensibil la comparații, îmi scria la 29 iulie în legătură cu aceasta: „Desigur, vă miră că nu am scris vreo mie sau chiar două de titluri bibliografice. Că nu impresionez prin cantitate. Dar, cum am scris și doamnei Bușulenga, când faci « recherche fondamentale », cum se cere pe dreptate la CNRS, trebuie să sapi în adâncime, cu instrumente specializate (în cazul meu, limbi slave și româna la stadiul medieval), nu te poți întinde pe tomuri vaste pentru publicul mare. Dacă aș pune fiecare notiță critică sau rezumativă din RER sub un titlu deosebit – cum văd că se face în unele bibliografii –m-aș putea împopoțona și eu cu vreo 600 de titluri și m-aș face de râs în ochii oamenilor serioși. În tot cazul, ne vom mai sfătui. Țin să păstrăm în bibliografie toate articolele necrologice, oricât de scurte, deoarece ele exprimă un act de dreptate și de respect pentru cei care au trudit pe același ogor ca și noi. Adevărata știință este *continuitate*, nu vanitatea de a ne considera neapărat ca promotori.”

În această idee a continuității, marea durere a profesorului era că nu avea niciun urmaș direct în cercetările sale și (nu ultima dintre dureri) că astfel extraordinara sa bibliotecă va ajunge cine știe unde. Era o bibliotecă agonistă în întreaga existență a unui savant îndrăgostit de carte, bibliotecă de literatură veche, cu titluri fundamentale și reviste nu numai de literatură română, ci și slavă și bizantină și cu o întinsă colecție de carte și reviste românești din exil, cele mai multe inexistente în țară, cel puțin pe atunci. După o încercare ratată de a intra în contact cu Biblioteca Academiei, dacă îmi amintesc bine, și după mai multe discuții în care am tatonat sentimentele profesorului, D-Sa a oferit biblioteca sa de specialitate Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu”. Mai mult, bucuros că biblioteca va servi unui grup întreg de cercetători cu bună reputație (colectivul de literatură veche, condus de regretatul I. C. Chițimia, îi număra printre membrii săi pe Mihai Moraru și pe Cătălina Velculescu), profesorul s-a angajat să trimită cărțile în țară pe cheltuiala lui. În 1993, curând după această decizie, am lipsit însă mai mult timp din țară. În mai 1993, donatorul constata că nu avea nicio veste despre primirea

pachetelor cu cărți pe care le trimisese și mă ruga ca, odată revenit dintr-o ultimă călătorie („două săptămâni pe care le-ați petrecut, răsfățat de soartă, în Statele Unite” zice profesorul), să-i dau vești despre aceste importante trimiteri pentru că „mă simt ca un călător lăsat la marginea drumului, cu toate bagajele la picioare”. Mă ruga să-i scriu „cum au ajuns cele 50 de pachete de cărți pe care vi le-am expediat până la acea dată: toate și intacte? Sau cu lipsuri? Pe vremea dictaturii anterioare, unele cărți trimise în țară mi s-au pierdut. Cenzurate? Furate? Probabil și una, și alta. Vreau să știu cum merg lucrurile acum, sub urmașii direcți ai regimului trecut. Și ce mijloace puteți lua ca să nu se «evaporeze» cărțile de pe rafturi, cum știu că se întâmplă uneori”. Într-adevăr, nimeni nu confirmase în lipsa mea primirea pachetelor, ceea ce m-am grăbit să fac; probabil pățit din alte întâmplări, profesorul Turdeanu mai rugase însă pe cineva să verifice dacă într-adevăr cărțile trimise se găseau în bibliotecă și, asigurat, a reluat trimiterea pachetelor, câte unul pe săptămână. După câte știu, după ce am demisionat de la Institut, la începutul anului 1994, nimeni n-a mai ridicat pachetele de la poștă și trimiterile – firește – au încetat. A fost probabil prima mare dezamăgire a acestui om de o bunătate și o candoare din alte vremuri.

Altă mare dezamăgire, de care știu doar de la dânsul, era aceea că nu putea recupera casa sau partea din casa soției sale (fiica profesorului Cartoian), situată undeva pe strada Paris, deși făcuse o cerere în acest sens, nu mai știu la ce autoritate. El credea, cum crezusem noi toți după decembrie 1989, că bunurile însușite de noua putere în 1948 vor fi restituite tot așa cum au fost luate, printr-o decizie politică și fără condiții. Ideea de proces, de tergiversări birocratice ca să recupereze ceea ce era al lui, i se părea monstruoasă și-i crea stări de iritare și nedumerire. La fel l-a nemulțumit felul în care a apărut o carte la care ținea foarte mult, o culegere de studii de literatură română veche dintre lucrările sale împreună cu cele ale soției, Laetitia Turdeanu-Cartoian, pe care o iubise foarte mult și a cărei memorie a respecta cu o adevărată pioșenie. Era numai unul dintre cele trei volume pe care le proiectase pentru a relua în fața publicului din țară (el scria acest cuvânt, și nu întâmplător, cu majusculă: „Țară”): primul, intitulat *Studii literare*, trebuia să cuprindă articole ale sale și ale Laetitei Turdeanu-Cartoian, al doilea trebuia să se numească *Vechi manuscrise și arte somptuare*, cu „un capitol inedit despre manuscrisele moldovenești din perioada 1553–1607” iar al treilea, cuprinzând tot studii ale sale și ale soției, era de *Studii istorice*, cuprinzând „și 200 de pagini inedite, dactilografiate, sub titlul *La Roumanie moderne: conquête de l'indépendance et intégration européenne (1866–1914)*. Aceste studii, scrise în limba franceză, sunt orientate cu deosebire spre un public străin” (citez dintr-o „Notă din iulie 1991” în care îmi descria ce volume dorea să publice și care era alcătuirea lor). Tot aici spunea în continuare: „La aceste trei volume s-ar putea adăoga un al IV-lea:

ediția romanului *Varlaam și Ioasaf*, după manuscrisul A[cademiei] R[omâne] 588, cel mai bun și încă inedit. Ediția a și fost pusă sub tipar, pentru colecția *Clasicii români comentați* condusă de N. Cartoian, când, prăbușirea țării în august 1944 urmată în curând de moartea Profesorului (decembrie 1944), a zădărnicit tipărirea. Au apărut numai 4 pagini, ca probă de tipar. Ediția ar putea fi reluată, dat fiind că am adus cu mine la Paris fotocopia completă a manuscrisului AR 588 (și multe fragmente din alte manuscrise), peste 300 de pagini, care pot servi pentru control și corecturi... Dar oare va mai ajunge autorul eventualei ediții să țină umbră pământului până când le va veni rândul (dacă va veni!) și acestor publicații *in spe*?”

Într-adevăr, nu era deloc ușor în acei ani să obții publicarea unor volume dificile, cu caractere slave, grecești sau cu diacritice rare, a căror vandabilitate (implicit recuperarea cheltuielilor) era mai mult decât problematică. Cu mare greutate Editura Minerva, cu regretatul prieten Zigu Ornea director, a acceptat să publice întâi volumul la care profesorul ținea cel mai mult, cel de studii literare aparținând ambilor soți, idee fără precedent la noi cel puțin și privită cu mare rezervă. Volumul a fost publicat în vara anului 1995, după repetate amânări, cum era în acei ani de mare incertitudine. Din păcate, el nu s-a bucurat de nici un fel de corectură și mișună de greșeli de tipar care, în studii care cuprind citate în greacă și limbi slave, în afară de altele mai la îndemână, desfigurează textul și-l fac uneori de neînțeles. Nu este greu de imaginat dezamăgirea și chiar supărarea profesorului Turdeanu, începând cu faptul că nu i s-a trimis o corectură (cine a lucrat în edituri în acei ani, își amintește că listele de cărți subvenționate veneau pe la mijlocul anului cel mai devreme și editura se grăbea să le tipărească pentru a putea prezenta exemplarele înainte de încheierea exercițiului fiscal și a primi efectiv subvenția, fără de care astfel de titluri nu aveau nici o șansă). Domnia Sa mi-a trimis mai multe erate cu rugămintea de a face editura să le tipărească și să le pună în volumele aflate în librării, dar n-am putut obține satisfacție și această îndreptățită dezamăgire a întunecat bucuria de a-și vedea cartea apărută în formula fixată chiar de dânsul, cu sumarul și aranjamentul textelor așa cum mi l-a trimis cu repetate îndrumări. Ceva din această amărăciune a mai fost stinsă la apariția, în condiții mult mai bune, a volumului său *Oameni și cărți de altădată*, îngrijit de istoricul ieșean Ștefan S. Gorovei.

Profesorul era demult pensionar când reluarea legăturilor normale cu țara a devenit posibilă, și marea deschidere care se prefigura a fost un stimulent pentru a-și gândi o reluare a activității care ar fi fost benefică pentru toată lumea și în primul rând pentru noi, cei din țară. În această idee am putut facilita contacte și netezi asperitățile unui drum instituțional care trebuia parcurs și pentru profesorul Turdeanu, și pentru profesorul Ciorănescu; ca vechi „corespondent” al celor doi prieteni și cunoscător prin natura lucrurilor a activității lor științifice, am participat la pregătirea acestei apropieri. Prima a fost Universitatea, respectiv Facultatea de Litere, prin

decanul de atunci, profesorul Paul Cornea, care le-a conferit la 22 noiembrie 1993 titlul de *Doctor honoris causa* într-o ședință solemnă a Senatului. Rectorul de atunci, viitorul președinte Emil Constantinescu, a rostit cuvântarea omagială și a organizat o sărbătorire unde i-a primit pe cei doi savanți, împreună cu un cerc destul de larg de invitați. Din păcate, acest gest reparator n-a avut și alte consecințe pe plan instituțional, universitar: nici profesorul Turdeanu, cum nici profesorul Ciorănescu n-au mai fost de atunci invitați de Universitate. I-am putut lua însă cu acel prilej profesorului Turdeanu un destul de scurt interviu în care Domnia Sa își preciza și crezul ultimilor ani de studiu și cred că e important să-l citez aici pentru că el a fost preluat, probabil fără legătură cu cele spuse atunci, de cercetători care s-ar putea considera continuatori ai operei sale: „Aș dori să adaug câteva cercetări recente în legătură cu un domeniu puțin luat în considerație. Ceea ce m-a preocupat întotdeauna a fost nu atât marea literatură românească veche (am socotit că despre Miron Costin, Neculce și alții s-a scris destul de mult), ci intersecțiile de legătură care există între marile figuri, oamenii mărunți care au creat acel humus din care s-au alimentat scriitorii importanți. Acest humus e îngropat încă în manuscrise, în texte mărunte care furnizează totuși, în ansamblu, o altă imagine a literaturii românești, mai bogată. Să comparăm textele majore cu un relief de munte: avem vârfurile pe care le cunoaștem, dar temelia lor și văile care fac legătura între munți sunt puțin studiate. În expunerea de la Facultatea de Litere am insistat mai mult asupra acestei comparații. Această explorare a terenului de legătură ne rezervă de multe ori surprize foarte plăcute, ne permite să stabilim centrele de activitate literară, lanțul de scriitori mărunți care și-au transmis textele și astfel ne explică chiar viața lor” (în „Literatorul” din 17–24 dec.1993).

Un an mai târziu a venit din partea Academiei alegerea ca membri onorifici a celor doi savanți, un lucru mult mai greu de acceptat pentru vechi exilați ca ei, care păstrasera puternice resentimente față de o instituție în care prezența academicienilor admiși în timpul regimului anterior era încă determinantă. În fine, datorită și spiritului persuasiv și buneii credințe a profesorului Eugen Simion, care era atunci președintele Secției de Științe filologice a Academiei, apropierea s-a realizat, cei doi și-au dat acordul și au fost aleși în acest for care era reprezentat în gândul celor doi vechi exilați mai ales prin Biblioteca Academiei, principala bibliotecă a țării în tinerețea lor, căreia ei i-au trimis în tot timpul petrecut în străinătate cărțile și extrasele articolelor lor mai importante. Acolo le-am putut vedea și citi toți cei care au cunoscut astfel, de departe dar de la cel mai bun profesor cu putință, istoria literaturii române vechi.

*Universitatea din București,
Facultatea de Litere,
Str. Edgar Quinet nr. 5–7*